

o afričkoj umetnosti

jelena arandelović-lazić

Cesto se kaže da je afrička umetnost izvršila značajan uticaj na evropsku modernu umetnost, osobito na pokret kubizma. Međutim, to je samo deo istine, kako to zaključuje Ladislav Segy.¹ Afirmaciji afričke umetnosti u Evropi doprineli su evropski umetnici u onom trenutku kada su otkrili da afrička umetnost poseduje kvalitete za koje se zalaže savremena koncepcija (što je u to doba bila novost): da umetničko delo može i treba da bude oslobođeno vizuelne realnosti svoga »objekta«, odnosno realističkog prikaza stvarnosti. Isticanjem prvenstveno ove odlike, držalo se u to vreme da je sloboda u izrazu koju uživa afrički umetnik najznačajnija osobina afričke skulpture, te se ona smatrala apstraktnom umetnošću. Tim više je u umetničkom svetu izazvalo iznenađenje otkriće skulpture Ife (1938) koja se odlikuje izuzetno realističkim predstavama ljudskih glava, rađenih često u prirodnoj veličini, i sa izrazitim crtama ljudi crne rase.

Velika istorijska nepravda prema brojnim narodima sveta koji su služili kao plen porobljavanja i iskorišćavanja od strane moćnijih, gleda se jasno i u tretiranju njihove kulture i umetnosti. Afrika, drugi kontinent po veličini, ostao je dugo van sfere našeg interesovanja, izuzev u smislu materijalnog bogatstva, i izvesnih avanturistički obojenih i egzotičnih interesa. Evropocentriizam je bio osnova našeg obrazovanja i našeg ponašanja, i možemo slobodno reći da smo tek sada u procesu oslobodjenja od mnogih zabluda i neznanja u tom pogledu. Iako umetničko delo vrši svoje estetsko delovanje na čoveka čak i onda kada ovaj ne zna mnogo o svetu ideja koje ono reflektuje, ipak je sigurno da je doživljaj daleko veći, a razumevanje potpunije kada znamo ponešto i o uslovima u kojima je delo nastalo, odnosno o bitnim karakteristikama sveta iz kojeg potiče. Daleko je od svakog razumevanja i samo je površno doživljeno delo onda kada ga primamo sasvim opterećeni pogrešnim predstavama.

Porastom moći komunikacija, a pre svega zahvaljujući pobeđi shvatanja o ravnopravnosti kultura i naroda, danas se lakše možemo obavestiti o afričkoj umetnosti u direktnim susretima sa primercima dela afričkog stvaraoča. Bogatstvo vrednosti te umetnosti, pod kojom se ovde razume crnačka likovna i plastična umetnost, veliko je i značajno ne samo u strogo estetskom smislu i sa gledišta posmatrača, nego i zato što ono produbljuje davno postavljena pitanja istorije i teorije umetnosti, pa i pomaže u razrešavanju vitalnih pitanja čoveka kao bića koje misli i stvara uopšte i njegove složene kulture.

Mi smo od nedavna zato veoma srećni, jer smo i kod nas u Jugoslaviji dobili mogućnost da se sretne sa originalnom, lepom i bogatom zbirkom predmeta afričke umetnosti. Zahvaljujući velikom zanimanju, oduševljenju, radu, znanstvu i požrtvovanosti Vede Zagorac i dr Zdravka Pečara, koji su svoju zbirku, godinama stvaranu i nastalu na tlu same Afrike, poklonili Beogradu, danas u našem glavnom gradu imamo jedan ozbiljan muzej svetskog nivoa u kojem su izloženi dragoceni predmeti autentične afričke tradicionalne umetnosti. U Evropi su malobrojne zemlje koje poseduju ovakav fond dela afričke umet-

nosti. Razume se da je to po našu kulturu od velikog značaja ne samo u smislu jedne trajne ekspozicije kulturnog blaga namada do sada manje poznatih naroda, nego i zato što ova zbirka, i muzeološki rad na njoj, kao i dalje njeno širenje, sada i kod nas omogućuju naučni rad, istraživanje, sinteze i analize, — sve ono što može biti od koristi svakome ko o afričkoj kulturi i umetnosti želi više da sazna.

Jedan od mladih posetilaca našeg novog muzeja, zapitao me je nedavno: gde su koreni ove umetnosti? To je tipično, smelo, čisto, pitanje mladog čoveka. Mi svi tražimo koren stvari. A počeci ove umetnosti zaista su tamo gde su počeci čoveka i počeci istorije ljudskog društva. Na ovom mestu ne može se obuhvatiti sva istorija Afrike, njenih naroda i zemalja; ona je i slikovita i raznovrsna i zanimljiva, prekrivena i mrljama nezapamćenog, baš kao istorija bilo kojeg drugog kontinenta. Ali ta istorija nije »prazna«, kako se to često do nedavno tvrdilo pri opisivanju afričkih naroda »bez istorije«. Uostalom, istraživanja i otkrića učinjena za poslednjih pedeset godina doprinela su da se danas, iako je ostalo mnogo nepoznatog, mogu sagledati i razumeti istorijski hod afričkih naroda, bogate transformacije afričkog društva, nastajanja i nestajanja raznih njegovih kulturnih razdoblja i tako dalje. Napisane su mnoge knjige kako istorije Afrike u celini, tako i pojedinih delova kontinenta i pojedinih naroda.

Po geografskim i klimatskim odlikama, po biljnom i životinjskom svetu, Afrika pruža veoma različite uslove za život i opstanak. Od mediteranskih obala, preko Sahare, stepskih i savanskih oblasti do vlažnih tropskih šuma, od oblasti velikih reka, jezera, visokih planina i visoravni do zemljišta ispresecanog močvarama i lagunama, živeo je vekovima čovek sa oskudnim i nerazvijenim sredstvima za proizvodnju a u neposrednoj zavisnosti od prirode, u svakodnevnoj borbi za održanje.

Afrika je stoga neprekidno bila područje velikih kretanja i migracije. Stočarski narodi istočne Afrike, kao i sezonski stočari u zapadnoj Africi, stolicima su sa svojim stadima prelazili velike razdaljine u potrazi za pašom i vodom. Zemljoradnici su se takođe često selili. Pošto bi iscrpeli zemljište u jednoj oblasti, prelazili bi u drugu. Voda je i danas veliki problem Afrike, dve trećine kontinenta oskudeva u vodi, jer padavina nema dovoljno, i značaj ove činjenice ne mora se posebno naglašavati.

Ipak, tokom hiljada godina tekao je i u Africi život, i stvarana su materijalna i duhovna dobra. Mada su obale Afrike bile poznate stariim narodima Evrope i Azije, naše poznavanje tokom vekova nije dublje prodrlo. Kao odvojena nepoznata ostrva plivali su kontinenti i inače, moramo pristati na to da se na njima dešavalo nešto »drugačije«, »tajanstveno«, ne samo zbog toga što mi o tome gotovo ništa nismo znali, nego jednostavno stoga što usled stepena na kojem su bile proizvodne snage ljudskih društava, nije još dolazilo do veće razmene dobara, ideja, ljudi. Ali unutar kontinenta, među življem koje se mešalo i, podređeno surovim uslovima života, proizvodilo i preživljavalo, rasli su i razvijali se takvi odnosi i nastajala takva duhovna nadgradnja, koja, čini se, izražava svu duboku i neverovatno složenu mudrost, način života i razmišljanje, delovanje i verovanje, koji su i potrebni da bi se opstalo. To, nažalost, znači da smo u isti mah i sve shvatili, a da o manifestnim oblicima, i njihovim smislovima, znamo veoma malo. Toliko ćemo i znati dok stvarnije ne zagledamo dublje u svaku obrednu igru, u svaki hijerarhijski odnos, u svaki kult, u svaku šaru na grnčariji, svaku drvenu masku u obliku antilope zaštitnice roda, u svaku izrezbarena vrata, u svaku islikanu tkaninu.

Pored zemljoradnika u dolini Nila iz petog milenijuma pre nove ere, o kojima se zna, u oblastima južno od Sahare postojalo je zemljoradničko stanovništvo u drugom milenijumu pre nove ere. Ostavljajući po strani umetnost Egipta i bogata nalazišta umetničkih slika na stenama u oblasti Sahare, kao i nekim drugim delovima Afrike, a s obzirom na poreklo predmeta u našem Muzeju, zadržaćemo se ukratko na zemljoradničkim kulturama zapadne Afrike.

Najstarija zemljoradnička neolitska kultura u ovom delu sveta poznata je po umetničkim delima pronađenim u rudarskom mestu Nok, u severnoj Nigeriji. Ta dela potiču iz prvog milenijuma pre nove ere. Ljudi koji su pripadali civilizaciji Nok živeli su u stalnim naseljima. Pored oruđa koje su izrađivali od kamena, razvili su umetnost — ona se neguje i produžava do ranog gvozdenog doba u ovom delu Afrike — umetnost glava od terakote, verovatno posvećeni kultu predaka, i skulpture životinja. U prikazu ljudi korišćena je velika sloboda imaginacije, dok oblika životinja pokazuju više osećanja za realistično. Proučavanja ove umetnosti otkrila su sličnosti sa poznatim skulpturama Ife i Benina. Neke odlike, kao na primer oblik očiju, podsećaju takođe na savremenu umetnost naroda Joruba. Bernard Feg je istakao mnoge zajedničke crte umetnosti nalazišta Nok i savremenih umetničkih dela iz Nigerije. Takve sličnosti protežu se i na širu teritoriju zapadne Afrike. Cilindrični oblici i položaj glave kod skulpture Nok javljaju se kao asocijacija pri posmatranju figura od mekog kamena »nomoli« iz Sijera Leone² i figura »pomdo« iz Gvineje.

Stalno naseljeni zemljoradnici suti koji su stvorili afričku skulpturu. I to zemljoradnici nastanjeni po ivičnim oblastima savana i tropskih šuma, gde su nicala i nestajala poznata »sveta

kraljevstva». Sedelački način života, koji omogućuje arhitekturu, predeli gde postoji bogatstvo gline i drveta, zatim i metala, od kojih je afrička skulptura rađena, i društveno-religiozni sistem koji je popomagao potrebu za skulpturom, namenišvi joj funkciju, doveli su do stvaranja tih začuđujućih i značajnih dela ljudske stvaralačke moći.

U većini afričkih zajednica izrada umetničkih dela je porodično nasleđe. Možda je tako i nasledno bavljenje umetničkim poslom dovelo do produbljanja i intenziviranja snage umetničkog izraza tih dela. Ali izvesno je da su sama snaga duhovne orijentacije, celokupan sistem duhovnog života, nada i strepnja, sumnja i strah, izgubljenost u sferi nepoznatih sika i oslonac na snagu zajednice presudnije usloveli ukupne rezultate umetničkog izražavanja.

Po mitologiji naroda Joruba, svet sa ljudima i njihovim običajima stvorili su bogovi koji i dalje ispunjavaju svoju ulogu nad čovekom i kroz čoveka. U početku postojalo je samo nebo i voda, a na nebu, kao kralj svih bogova, vladao je Olorun. Olorun je naredio najstarijem bogu da side i stvori zemlju dole na vodi. Međutim, na svom putu Orinšala se zadržao sa drugim bogovima na nekom veselju, i kasnije je otkrio da je njegov mlađi brat Odudua stvorio svet umesto njega. Zbog toga su se posvađali, a ostali bogovi su učestvovali u svađi, zastupajući jednu ili drugu stranu. Olorun je smirio svađu, dajući Orinšali moć da stvori čovečanstvo, a Odudui je dozvolio da upravlja zemljom koju je stvorio. Ovaj je postao prvi kralj Joruba, vladar starog grada Ife, na mestu gde se spustio s neba. Odavde su šesnaest sinova Oduduinih krenuli da osnuju svoja kraljevstva, a njihovi sinovi učinili su isto.

Daleko od toga da je ovo jedini, ili pra-mit svih afričkih naroda. Naprotiv, on je jedan od bezbroj. Izabrali smo ga zato da bi se možda i sami umirili: mehanizam je toliko sličan svakoj religijskoj kosmogoniji. Ali Afrikanac izričito kaže da su ljudi potomci bogova, i da je antagonizam bogova (prirodnih sila) i suparništvo ljudi (društvene sile) do krajnosti utvrđena stvar, iz koje su nastala i blaženstva, i patnje, i sva kraljevstva ovoga sveta. Sve do danas mnogim podeljenim kraljevstvima upravljaju potomci prvih kraljeva. Zemlja Joruba danas je uglavnom u Nigeriji. Neka kraljevstva imala su svega jedan ili dva grada, dok su druga bila velike imperije. Sve do britanskog osvajanja krajem XIX veka, među državama su plamteli ratovi, jer su jedne pokušavale da zagosporade drugima. Pošto su dugo vremena trgovali na zapadno-afričkoj obali i izvezli ogroman broj robova, Britanci su osvojili zemlju Joruba oko 1901. godine. Najveći deo našeg znanja o narodu Joruba potiče iz toga vremena, mada i oni imaju tradiciju koja seže daleko pre ovoga vremena. Arheološka istraživanja su potvrdila veliku starost njihove bogate i kompleksne kulture i omogućila sagledavanje razvoja nigerijske umetnosti u vremenu od 2.000 godina.

Tradicija livenja bronze poznata u ovom delu Afrike od bronzanog doba, sa izuzetno lepim umetničkim delima Ife i Benina od XII do XIX veka, živi i danas u nekim područjima zapadne Afrike. Skulpture životinja koje su imale određenu ulogu u religiji i kultovima izrađivane su vekovima na isti način, teh-

nikom izgubljenog voska (cire perdue). Sva ova unikatna dela predstavljaju rezultat darovitosti pojedinih umetnika, čiji su se preci bavili istim poslom. Naš Muzej afričke umetnosti, pored poznatih i toliko cenjenih afričkih maski, figura predaka i drugih dela rađenih u drvetu, ima značajnu zbirku baš te skulpture u bronzi, u kojoj se osobito ističe sitna plastika naroda Akan, a koja predstavlja, ustvari, tegove za merenje zlatnog praha. Istorija nastanka ove umetnosti vezana je za nekadašnje države Ganu i Mali, koje su nekadašnju svoju moć zasnivale na upotrebi oruđa i oružja od metala i naročito na eksploataciji zlatnih rudnika. Sigurno je da su u ovom delu Afrike postojale organizovane države, takozvana »sveta kraljevstva« i pre nego što su podatke o ovim zemljama, narodima, njihovom životu, trgovini zlatom i neiscrpnom bogatstvu, zabeležili arapski putopisci iz VIII, X, i XI veka. Trgovački putevi u to vreme vodili su na sever preko pustinje Sahare, a razmena dragocenog metala za tako neophodnu so, kao i drugu robu, obavljala se kod mesta Sidjilmasa, i to između arapskih trgovaca i pripadnika naroda Soninke koji su bili posrednici u ovoj razmeni. Sami rudnici su se nalazili daleko u unutrašnjosti zemlje, na jugozapadu u oblasti Vangara, i do njih trgovci nikada nisu dolazili. Dok su Soninke prenosili so na jug, Arapi su »gvinejskim zlatom« ili takozvanim »fetiškim zlatom« snabdevali, u to vreme, pre otkrića Amerike, evropske dvorove.

Bogatstvo zlatom omogućilo je izradu mnogobrojnih umetničkih predmeta, pre svega nakita, koji je pored funkcije ukrašavanja, imao i veoma značajnu mađijsku ulogu, po čemu je i nastao naziv »fetiško zlato«. Po izradi umetničkih predmeta od zlata, a posebno tegova za merenje zlatnog praha, posebno su poznati Ašanti, pripadnici naroda Akan, koji su se kao ratničko kraljevstvo u XIX veku, veoma dugo odupirali kolonijalnom prodiranju Britanaca.

Dobro poznati tegovi za merenje zlatnog praha »marammo«, rađeni su takođe tehnikom izgubljenog voska, i predstavljaju neiscrpno bogatstvo geometrijskih motiva, a daju i osnovnu informaciju o različitim ljudskim aktivnostima, oruđu i alatima, kao i sliku biljnog i životinjskog sveta.

Mnogi od ovih tegova oživljeni su smislom za fantaziju i izuzetnim smislom za humor. Pored skulpturalnih kvaliteta oni su i neiscrpni izvor ljudske mudrosti jer često predstavljaju poslovice i izreke. Među grupnim antropomorfnim figurama česti su prikazi dva legendarna prijatelja. Pošto su se sreli posle dugo vremena Amoako i Adu, prikazani su u toplom prijateljskom zagrljaju. Među ostalim nalazi se i figurica čoveka koji se penje na drvo uz pomoć drugog. Ona izražava mudrost da se ništa ne može u životu uraditi bez uzajamne pomoći.

I druga umetnička dela naroda Akan, kao i dela mnogih naroda u Africi sadrže simboliku, anegdotske elemente i druge asocijativne veze koje spajaju predanje, religiju, mit sa likovnom umetnošću. Tako je svaka šara na tkanini »kente« ili na štampanoj tkanini »adinkra« u isto vreme zabeležena priča ili izreka. Posebno je interesantna simbolika kulturnih stolica Akan, koje u izvesnom smislu zamenjuju figure predaka, česte kod drugih naroda. Ovaj kult se razvio iz veoma raširenog verovanja ad je životna snaga neuništiva i da se prenosi ne samo sa predaka na potomke, već i pri svakom dodiru sa predmetom ili bilo čim drugim. Zapravo, životna snaga je u svemu oko nas, kao i u nama samima, i ovaj oduhovljeni svet je osnovna odlika prastarih religija, koje su se u veoma razvijenim oblicima sačuvala u ovom delu Afrike.

Zbog toga u umetnosti Afrike veoma različite pojedinosti, detalji ljudskog lica na primer, oči ili nos, spojeni sa detaljima potpuno različitih životinja, tako snažno otelovljuju jedno potpuno novo biće. Zbog toga često ne možemo jasno odrediti da li je jedna maska antropomorfnia ili zoomorfnia. Ona je istovremeno i jedno i drugo, a najpre nešto treće, zapravo nešto jedinstveno u svom izrazu, kao što su to na primer maske naroda Gere koje predstavljaju duh šume. Takva je i maska »bljuvač vatre« naroda Senufo, koja otelovljuje mitsko biće što zajednicu štiti od zlih sila.

U ovom svetlu izgleda sasvim prihvatljiv i logičan mit da je tajanstveno biće predstavljeno maskom »divara«, u vidu antilope, naučilo narod Bambara da obrađuje zemlju. Bogatstvom oblika i varijanti plesna maska »divara« doprinela je umetničkoj slavi naroda Bambara. Na ovim veoma stilizovanim, skoro apstraktnim maskama antilope zapažamo ponekad izraz ljudskog lica; poneka od njih podseća na egipatsku sfinđu, a skoro sve imaju sasvim jasna muška i ženska obeležja.

Spojene sa muzikom i plesom, maske na glavama mladića, koji plešu u parovima za vreme agrarnih svečanosti, treba da obezbede plodnost ljudi, životinja i zemlje, odnosno rodnu godinu i mogućnost opstanka. Svet je jedinstven: ljudi, životinje, biljke, priroda i ljudska zajednica čine zajednički svet u kome čovek ne može opstati sam.

Ovu izreku — »Njimpa kor ndzinci« nalazimo i na ribarskom čamcu iz Gane u našem Muzeju afričke umetnosti. Muzej nas tek uvodi u stvaralaštvo naroda Afrike, ali već tu osećamo da je čovekova težnja za umetničkim izrazom univerzalna, a da je sam izraz neizrecivo bogat i raznovrstan.

NAPOMENA:

¹ Ladislav Segy, African Sculpture, Dover Publications, Inc. 1958

² Frank Willett, Ife in the History of West African Sculpture London 1967, 114.

tegovu za merenje zlatnog praha (gana) muzej afričke umetnosti, Beograd